

века. У тех у всех жителей: 29 солеварных колодезей, 49 дворов, 49 изб, 11 анбаров, 48 куреней и землянок»¹⁰.

Таким точним, різнобічним даним про час заснування, які має у своєму розпорядженні Бахмут, може позаздрити багато старих міст. Усе про нього окреслено чітко: рік народження — 1701, виник не за велінням згори, а стихійно, за волею заповзятливих людей; соціальний склад населення — вільні міщани й козаки, національний склад — українці й росіяни. Всього у Бахмуті в 1702 р. проживали 150 чол. Рід їх занять—солеваріння.

Отже, Артемівськ (колишній Бахмут), що став великим промисловим центром Донецької області, відзначив своє 290-річчя.

¹ Історія міст і сіл УРСР: Донецька обл.— К., 1970.— С. 151.

² Укр. Рад. енциклопедія.— К., 1974.— Т. 1.— С. 256; Книга о Донбассе.— Донецьк, 1977.— С. 181.

³ Беляев И. О сторожевой, станичной и полевой службе на Польской Украине Московского государства за царя Алексея Михайловича.— М., 1846.— С. 7.

⁴ Там же.— С. 9.

⁵ Там же.— С. 12.

⁶ Там же.

⁷ Бага лей Д. И. Очерки из истории колонизации и быта Украины Московского государства.— М., 1887.— С. 93.

⁸ Советская историческая энциклопедия.— М., 1962.— Т. 2.— С. 215.

⁹ Записки Одесского общества истории и древностей.— Одесса, 1844.— Т. 1.— С. 352.

¹⁰ Там же.— С. 353.

І. М. Кулинич (Київ)

Як і коли з'явилися шведські колонії в Південній Україні

Після зруйнування Запорізької Січі російська імператриця Катерина II доручила своєму фавориту князю Г. О. Потьомкіну терміново заселити причорноморські та приазовські степи, названі Новоросійським краєм. У всі європейські країни були розіслані царські емісари, які вербували там бажуючих оселитися на півдні України та в Нижньому Поволжі. «Потьомкін,— зазначав Г. Писаревський,— зайнятий тоді влаштуванням Новоросійського краю, охоче приймав туди і російських втікачів, і покидьків західноєвропейського суспільства і всерйоз замислювався над тим, щоб поселити в Криму навіть біглих англійських злочинців і каторжників, вирішив скористатися цими обставинами з метою колонізації дорученого йому краю»¹.

На прохання Потьомкіна Катерина II у 1781 р. видала указ про переселення з мизи (хутора) Гогенгольм (острів Даго, Ліфляндія)* шведських селян у Новоросійський край. Цим займався полковник Іван Синельников, який 9 липня того ж року виїхав у Ревель, де вимагав надіслати з ним на о. Даго спеціальних чиновників для перепису селян, яких мали переселяти в Україну. Місія Синельникова увінчалася цілковитим успіхом.

Потьомкін поставив перед шведськими переселенцями такі умови: 1. В Новоросійській губернії для кожної сім'ї буде виділено по 60 дес. родючої землі. 2. Протягом перших чотирьох років вони не сплачуватимуть податки, а потім платитимуть їх нарівні з «державними поселенцями». 3. На спорудження будинків та первісне облаштування їм будуть видані державні будматеріали та грошова допомога

по 12 крб. на двір. 4. Буде виділена необхідна кількість насінневого матеріалу та казенний провіант для харчування протягом року. 5. На нових місцях вони будуть поселені «відрубними колоніями», тобто окремо від поселенців інших національностей, і матимуть свою церкву і пастора. 6. Під час переїзду до нових місць поселення їм надаватиметься всіляке сприяння.

Звичайно, такі умови влаштовували шведських селян, і Синельников з допомогою чиновників Ревельської генерал-губернської канцелярії склав список тих з них, які бажали переселитися на південь України. Загалом їх налічувалося близько 960 чол. 20 серпня 1781 р. переселенці мали рушити на чужину, але оскільки не всі встигли вирішити свої майнові справи, їх від'їзд трохи затримався. З собою переселенці повинні були брати лише «інструменти», вози, запряжені кіньми чи волами. Продажем зібраного або ще не зібраного збіжжя та майна, яке не встигли реалізувати переселенці, мала займатися місцева адміністрація, а виручені кошти вона повинна була передати в комісаріат для переказу в Новоросійську губернію.

Коней та волів Синельников вирішив переправити раніше за їх власників у місто Гапсаль, де місцевий магістрат мав виділити відповідні пасовиська. Не вистачало також барж для перевезення переселенців з острова Даго, але ландрат граф Стенбок, намагаючись догодити всесильному Потьомкіну, допоміг «усіма своїми паромами, човнами і селянами». Попри всі ці перепони майбутні колоністи під керівництвом відставного капітана Макаретова розпочали далекий і нелегкий путь у Новоросійську губернію.

А в цей час Потьомкін надіслав новоросійському губернатору М. Д. Язикову спеціальний «ордер», згідно з яким останній повинен: а) відвести на березі Дніпра, вище міста Казин-Кермена (перейменованого в 1784 р. на Берислав), кожному господарству шведів у складі чотирьох осіб по 60 дес. землі, а також для загального користування «достатню частину лісу на найближчих дніпровських островах»; б) закупивши на губернські кошти для посіву жито і зібравши по запорозьких зимівниках воли і плуги, виорати відведені площі «за казенну плату» і засіяти на кожний двір по дванадцять четвериків протягом осені 1781 р.; в) оскільки переселенці мають прибути пізньою осінню, то, «обравши вигідне село, розмістити їх на зиму, виділивши з казни необхідну кількість продовольства».

Виконуючи розпорядження Потьомкіна, губернатор Язиков виділив для переселенців зимові квартири в містечку Решетилівка, куди вони прибули 26 листопада. «Іх шлях був стерпним,— доносив Синельников Потьомкіну 9 грудня з Кременчука,— але обтяжливо було з малолітніми дітьми, які в дорозі захворіли на віспу, від чого й досі страждають». В дорозі та на зимових квартирах до 24 січня 1782 р. померло 30 дорослих переселенців, головним чином старих людей, і 56 дітей від віспи, якою вони заразилися в Білорусії. Живими лишилися 880 осіб обох статей.

З початком польових робіт у середині квітня колоністи повинні були зайняти відведені їм ділянки. Адміністрація також забезпечила їх продуктами та посівним матеріалом з розрахунку по 12 четвериків. Потьомкін наказав губернатору Язикову спорудити будинки під наглядом майстрів, запрошених з Курляндії **, щоб на новому місці зберегти характерний для Прибалтики тип будівель, до яких шведські селяни звикли на батьківщині, і таким чином полегшити їм адаптацію в нових умовах. Оскільки на півдні України було обмаль будівельного лісового матеріалу, губернатор розпорядився споруджувати будинки з плиточного каменю.

Для задоволення релігійних потреб переселенців Потьомкін звернувся до пастора Йогана-Адольфа Європеуса з пропозицією поїхати на Південь України і одержав від нього згоду. «Дізнавшись про вашу

згоду прийняти звання дивізійного і шведських переселенців пастора у дорученій мені Новоросійській губернії,— писав Потьомкін Європеусу,— пропоную вам такі вигоди для ліпшого засвідчення з нашого боку: 1. Встановлюю вам платню щорічно по чотириста карбованців; для облаштування ж вашого в рахунок платні видаю вам наперед двісті карбованців з тим, щоб вони були вираховані за два роки. 2. Платня, призначена вам, розпочнеться з дня вашого від'їзду на місце, після прибуття ж вашого туди ви одержите як у згаданій колонії шведських селян, так і в Кременчуці пристойну вашому званню квартиру і землю, окремо виділену для церкви. 3. Охоче погоджуюсь з вами і у власне ваше володіння, вічне і спадкове, окремо наказую відвести тисячу десятин придатної землі на основі височайше конфірмованого про землі плану. 4. Незаперечно дозволяю вам користуватися тими прибутками, які за звичаями шведських прихожан і за їхньою власною згодою священника від них визначаються. 5. Після п'яти років ви будете мати цілковиту свободу виїхати звідти, якщо далі у цьому званні там залишатися не захотіли, в зв'язку з чим вам необхідно буде заздалегідь повідомити мені або місцевому губернаторові. Нарешті, проїзд ваш туди буде оплачений без відшкодування з вашої платні».

8 квітня 1782 р. пастору Європеусу для церкви створюваної шведської колонії було видано такий церковний інвентар: велика срібна з позолотою посудина, велика позолочена срібна тілохранительниця, на кришці якої красувався агнець, позолочена срібна маленька посудина, подібна мала посудина, два дискоси срібні з позолотою, велика срібна посудина з хрестом і ручкою для зберігання церковного вина, друга дорожня позолочена посудина у вигляді банки також для церковного вина, велика тарілка срібна, чотири ризи для священника. Крім того, казна виділила підсвічники, дзвони, торбинки з дзвіночками для збирання грошей у церкві тощо.

Як бачимо, російський уряд робив усе можливе для заснування першої шведської колонії на правому березі Дніпра поблизу міста Берислава (Херсонська губернія). Вона дістала назву Старошведської (Альт-Шведендорф).

За царювання Павла I, у 1800 р., шведам, хоч вони й були російськими підданими до переселення на південь України, надали права «іноземних колоністів» «у зв'язку з надзвичайною різницею нової місцевості від їх батьківщини», а в період царювання Олександра I, у 1804 р., було засновано ще три шведські колонії. Разом з раніше заснованою колонією вони ввійшли до складу шведської колоністської округи².

Загалом чотирьом шведським колоніям — Альт-Шведендорф, Клостердорф, Мюльгаузендорф, Шлангендорф — належало 8709 дес. родючої землі. Крім того, 300 дес. належало окрузі. Кожна родина володіла наділом площею 60 дес. У цих колоніях мешкало 585 осіб (145 господарств мали землю, а 21 родина з 82 особами була безземельною). На кожну особу припадало в середньому по 13,5 дес.³

На початку XIX ст. царський уряд відрядив у Новоросійський край надвірного радника С. Контеніуса з метою «зробити особистий огляд, детально проаналізувати колоністські господарства та всі недоліки в них розкрити і на основі цього зробити всебічний опис»⁴. Ознайомившись з умовами життя шведських колоністів, Контеніус у звіті, надісланому в міністерство державного майна, писав: «Шведські колоністи переселені у 1782 р. з о. Даго в кількості 940 осіб обох статей і поселені у Херсонському повіті. Всі вони господарюють старанно і економно, причому вони успішно займаються і рибальством, яке дає їм певний додатковий прибуток... Оподатковані вони, як і данцігські колоністи, однаково з усіма в тій губернії державними селянами. З шведських колоністів належить повернути в казну за поселення 19622 крб. 70 коп.»⁵. Він пропонував надати шведським і данцігським колоністам такі ж

пільги, як й іншим колоністам, додатково виділити їм землю та списати борги⁶.

За даними Міністерства державного майна, на початку 40-х років минулого століття існувало вже п'ять шведських колоній, які володіли 10,6 тис. дес. 222 родини мали земельні наділи, а 15 — були безземельними. В цих колоніях надічувалася 1691 особа (873 чоловіки і 818 жінок)⁷. В колоніях було 555 коней, 2130 голів великої рогатої худоби, 3243 вівці. В садах та лісосмугах було посаджено 6774 фруктових, тутових та інших порід дерев, 550 кущів винограду. Колоністи мали 15 млинів, 30 ткацьких верстатів, 198 житлових будинків. Діяли 5 церков та молитовних домів, одна школа, в якій навчалося 188 дітей (93 хлопчики і 95 дівчаток).

Прибутки шведських колоністів у 1841 р. становили 9752 крб. сріблом: 650 крб.— від продажу хліба, 7950 крб.— від реалізації рогатої худоби, овець та вовни і 1152 крб.— від продажу різних продуктів. Після виплати 2697 крб. податків у колоніях залишалося 7055 крб. сріблом чистого прибутку. За п'ять років у цих поселеннях було скоєно лише 8 злочинів — одне вбивство, три згвалтування, одна крадіжка і три злочини не розкриті. Крім того, було зареєстровано 18 випадків пияцтва, шість — бродяжництва, три — незадовільного ведення господарства, дві сварки тощо⁸.

В архівних документах 20-х років ХХ ст. збереглися відомості лише про одне село під назвою Старошведське, в якому у 1923 р. налічувалося 231 господарство, а населення становило 1321 чол. Разом з німецькими колоніями Костирка (128 господарств, 694 мешканці) та Михайлівка (відповідно, 121 і 372) воно входило до складу Старошведської національної сільської ради, що знаходилася у Бериславському районі Херсонської округи Одеської губернії. В 1928 р. частина жителів цього села емігрувала у Швецію, а в 1930—1931 рр. повернулася на попереднє місце проживання. Реєміграції шведів радянські власті надавали великого політичного значення і тому всіляко їм допомагали. Однак це не врятувало шведське населення від голодомору 1932—1933 рр., який охопив Україну⁹.

Такою постає картина переселення і життя шведських селян на півдні України більш як за півторастолітній відрізок часу — від заснування їх першої колонії у 1782 р. до 30-х років ХХ ст.

¹ Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. (По неизданным архивным документам).— М., 1909.— С. 221.

* У другій половині XVI ст. Лівонія включала території Північної Латвії і Південної Естонії і входила до Речі Посполитої. В 1629 р. ця територія увійшла до складу Швеції як окрема провінція. За Ніштадським мирним договором 1721 р. вона увійшла до складу Росії як Лівонська губернія. За радянських часів латиська частина Лівонії була об'єднана з Латвією, а естонська — з Естонією. На о. Даго мешкало шведське населення.

** Курляндія — історична область у Прибалтиці на території сучасної Латвії, на захід і південний захід від Ризької затоки. З 1561 р. існувало Курляндське герцогство — васал Польсько-Литовської держави. З 1795 р. Курляндія у складі Російської імперії.

² Там же.— С. 222—226.

³ Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России.— СПб., 1869.— Приложение II.— С. 30.

⁴ Полное собрание законов Российской империи (далі — ПСЗ).— № 18006, 19372, 19492.

⁵ Велицын А. А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колонистов на юге и на востоке России.— СПб., 1893.— С. 93.

⁶ ПСЗ.— № 19562, 19873.

⁷ Велицын А. А. Указ. соч.— С. 125.

⁸ Клаус А. Указ. соч.— Приложение VII.

⁹ Німці в Україні в 20—30-і рр. ХХ ст. Збірник документів державних архівів України.— К., 1994.— С. 170, 224.